

УДК: 159.9.316.624: 316.628 – 316.6.

© Н.В. Греса, 2012 р.

Н.В. Греса

Національний університет
внутрішніх справ, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В КОЛОНІЯХ-ПОСЕЛЕННЯХ

Процес адаптації засуджених пов'язано з особливостями мотиваційних підструктур спрямованості особистості, які в свою чергу визначають позитивну або негативну адаптацію в місцях позбавлення волі. Нами були досліджені особливості взаємозв'язку мотиваційної сфери та соціально-психологічної адаптації злочинців які скоїли злочин вперше і рецидивних злочинців, що відбувають покарання в колоніях-поселеннях.

Ключові слова: мотиваційна сфера, мотивація афіліації, спрямованість, базові потреби, соціально-психологічна адаптація, злочинець, рецидив.

Н.В.Греса

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ И СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПРЕСТУПНИКОВ В КОЛОНИЯХ- ПОСЕЛЕНИЯХ

Процесс адаптации осужденных связан с особенностями мотивационных подструктур направленности личности, которые определяют позитивную или негативную адаптацию в местах лишения свободы. Нами были исследованы особенности взаимосвязи мотивационной сферы и социально-психологической адаптации преступников, которые совершили преступление впервые и рецидивных преступников, которые отбывают наказание в колониях-поселениях.

Ключевые слова: мотивационная сфера, мотивация аффилиации, направленность, базовые потребности, социально-психологическая адаптация, преступник, рецидив.

N.V.Gresa

FEATURES OF INTERRELATION OF MOTIVATIONAL SPHERE AND SOCIAL - PSY- CHOLOGICAL ADAPTATION OF CRIMINALS IN COLONIES - SETTLEMENTS

Process of adaptation condemned is connected to features of motivational substructures of an orientation of the person which determine positive or negative adaptation in places of imprisonment. We had been investigated features of interrelation motivational sphere and social - psychological adaptation of criminals which have committed a crime for the first time and recurrent criminals who serve time in colonies - settlements.

Key words: motivational sphere, affiliation motivation, orientation, base requirements, social - psychological adaptation, the criminal, relapse.

Актуальність проблеми та її зв'язок з важливими теоретичними і практичними завданнями. Зростання злочинності є однією з найгостріших і складніших соціальних проблем сучасного суспільства. Найважливіше місце в боротьбі зі злочинністю відводиться виправним установам, оскільки від ефективності їх ро-

боти багато в чому залежить стан рецидивної злочинності, яка в даний час залишається високою. Вивчення особистості засудженого до моменту його звільнення з ВТК має велике значення для вирішення питань боротьби з рецидивною злочинністю. З моменту прибуття до виправної установи засуджений переживає складний період адаптації, що включає фізіологічні, психологічні і соціально-психологічні механізми. Даний процес багато в чому залежить від особливостей інтересів, ідеалів, переконань, життєвих планів, системи відносин особистості засудженого, тобто підструктур спрямованості особистості, що визначають віддання перевазі сфер життєдіяльності та лінію поведінки в умовах відбування покарання, що представляє теоретичну і практичну значущість для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Процес адаптації засуджених, який пов'язано з особливостями мотиваційних підструктур спрямованості особистості, визначає позитивну або негативну адаптацію в місцях позбавлення волі. При позитивній адаптації засуджений включається в групи позитивної спрямованості, адаптується до вимог режиму, бере участь в громадських організаціях колонії, загону, бригади. В цьому випадку можна вважати, що у нього виявляються і закріплюються позитивні інтереси, прагнення, переконання, відносини, цілі і життєві плани. При негативній адаптації засуджений входить до групи негативної або нестійкої спрямованості, що сприяє поглибленню і закріпленню кримінальної орієнтації особистості. Таким чином, мотиваційні підструктури, які склалися у засуджених припускають ту або іншу їх адаптацію у виправній установі [3]. Наукові дослідження у вітчизняній (В.Ф. Пірожков, В.І. Поздняков та інші) та зарубіжній психології (В. Франкл, V.R. De Rosia, L. Goodstene, A.U. Kirkpatrick, E. Zambal та інші) показують, що первинний період адаптації у виправній установі для засуджених є найбільш складним. На цьому етапі засуджені стикаються з численними труднощами, новими вимогами до їх поведінки і вчинків. У цей період у засуджених формується певне відношення до режиму, представників адміністрації, конкретних засуджених і групам засуджених, виробляється стратегія поведінки відбування покарання у виправній установі [1]. Система психологічного супроводу цієї категорії осіб, яка включає

діагностику і корекцію мотиваційної сфери, дозволяє, на наш погляд, позитивно розвивати процес адаптації засуджених до умов виправної установи, засуджених і персоналу.

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Питання адаптації засуджених до умов позбавлення волі розглядалися вітчизняними вченими-пенітенціаристами А.Д. Глоточкіним, В.Ф. Пірожковим, А.С. Міхліним, А.Г. Перегудовим, В.І. Поздняковим та іншими. У зарубіжній психології проблемами адаптації ув'язнених у в'язниці займалися А.У. Kirkpatrick, L.Goodstene, E. ZambI, V.R. De Rosia та інші [3]. Окремі аспекти мотиваційної сфери засуджених у вітчизняній пенітенціарній науці і юридичній практиці розробляли В.М. Бехтерев, Л.М. Мерлін, Л.Є. Владіміров, М.М. Гернет, С.В. Познишев, В.О. Внуков, Б.С. Утевський, О.Г. Ковальов, А.Д. Глоточкін, В.Ф. Пірожков, К.Е. Ігошев, А.С. Міхлін, В.Г. Деєв, А.Р. Ратінов, О.Р. Лурія, К.К. Платонов, Л.А. Висотіна, В.М. Кудрявцев, А.І. Ушатіков, Ю.М. Антонян, В.Є. Емінов, В.М. Бурлаков, А.Ф. Зелінський та інші [1]. У 1970-1980-х рр. вперше в пенітенціарній психології професор В.Г. Деєв обґрунтував структуру спрямованості як центральної системоутворюючої властивості в структурі особистості засудженого. Ним була розроблена структура спрямованості особистості засуджених для специфічних умов діяльності в місцях позбавлення волі, методика її вивчення і переорієнтації. У його роботах визначається домінуюча роль спрямованості особистості в регуляції поведінки засуджених, а також доводиться, що їх виправлення і перевиховання можливе лише в процесі переорієнтації мотиваційної сфери [2]. У 90-і роки минулого сторіччя пенітенціарна психологія вступила в стадію переоцінки, переосмислення марксистської психології. Критикуючи її принципи, не можна було, проте повністю відкидати накопичені на їх основі наукові дані. У зв'язку з цим, утворився деякий вакуум в розробці мотиваційної сфери особистості засуджених. В протилежність спрямованості особистості, що склалася в радянській виправно-трудої психології, в дослідженнях кримінологій і пенітенціарних зарубіжних авторів найчастіше досліджувалася мотивація злочинців, яка розглядалася через мотиви конкретного виду злочину (М.Ф.Шор, J.J.Cocozza, E.I.Megargee, H.J.Steadman и др.) [1]. Мотиваційна сфера особистості

– це динамічне утворення, що найбільш чутливе до будь-яких змін у суспільстві, (соціальних, економічних, політичних тощо). Всім цим зумовлена необхідність у глибокому науково-психологічному дослідженні мотиваційної сфери особистості злочинців на сучасному етапі розвитку суспільства.

Мета статті. Вивчити психологічні особливості взаємозв'язку мотиваційної сфери та соціально-психологічної адаптації засуджених в колоніях-поселеннях.

Дане дослідження проводилося на базі Хролівської виправної колонії №(140) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання для осіб вперше засуджених та осіб, які скоїли рецидивний злочин. В проходженні тестування приймало участь 45 засуджених, яких ми розподілили в дві групи. Перша група – засуджені вперше, друга група – засуджені, які скоїли рецидивний злочин і знаходяться в місцях позбавлення волі неодноразово. Середній вік – 25-40 років. Далі нами були наведені результати дослідження, які мали достовірні відмінності в групах досліджуваних, що були вперше засуджені та осіб, які скоїли рецидивний злочин.

Результати взаємозв'язку інтерактивної спрямованості та показників соціально-психологічної адаптації вперше засуджених злочинців представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок інтерактивної спрямованості та соціально-психологічної адаптації вперше засуджених злочинців (г)

Шкали соціально-психологічної адаптації	Шкали інтерактивної спрямованості особистості		
	Орієнтація на особистісне	Орієнтація на взаємодії	Маргінальна орієнтація
Адаптація	-0,024	-0,274	0,226
Самоприйняття	0,058	-0,265	0,083
Прийняття інших	0,12	-0,008	0,01
Емоційний комфорт	0,099	-0,12	0,034
Інтернальність	0,107	-0,171	-0,035
Прагнення до домінування	-0,526*	0,427	0,154

Примітка: $p \leq 0,01$ *

У ході вивчення взаємозв'язку соціально психологічної адаптації та інтерактивної спрямованості вперше засуджених злочинців була встановлена негативна

кореляція між показниками прагнення до домінування та орієнтацією на особистісні інтереси ($r = -0,526$, при $p \leq 0,01$).

Таким чином, перевага мотивів власного благополуччя пов'язане зі зниженням показників у виборі стратегії домінування в процесі соціально - психологічної адаптації вперше ув'язнених злочинців. Переслідування цілей, спрямованих на задоволення особистісних потреб і домагань у взаємодії зі сторонніми людьми обумовлює конфліктність і ускладнення в міжособистісній адаптації. Відносно взаємозв'язків інтерактивної спрямованості та соціально - психологічної адаптації рецидивних засуджених злочинців достовірних кореляційних зв'язків не було виявлено.

Результати дослідження взаємозв'язку мотивації афіліації та показників соціально-психологічної адаптації засуджених злочинців представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок мотивації афіліації та соціально-психологічної адаптації засуджених злочинців (г)

Шкали соціально-психологічної адаптації	Групи	Мотивація афіліації	
		Прагнення прийняття	Страх відчуження
Адаптація	Вперше засуджені	0,12	-0,165
	Рецидивні злочинці	-0,281	-0,517*
Самоприйняття	Вперше засуджені	-0,045	-0,122
	Рецидивні злочинці	0,013	-0,039
Прийняття інших	Вперше засуджені	0,213	0,13
	Рецидивні злочинці	-0,261	-0,125
Емоційний комфорт	Вперше засуджені	0,238	0,224
	Рецидивні злочинці	-0,05	-0,01
Інтернальність	Вперше засуджені	0,267	-0,03
	Рецидивні злочинці	-0,116	-0,486*
Прагнення до домінування	Вперше засуджені	0,005	-0,535**
	Рецидивні злочинці	0,06	-0,008

Примітка: $p \leq 0,05^*$; $p \leq 0,01^{**}$

У ході вивчення взаємозв'язку мотивації афіліації та соціально-психологічної адаптації вперше засуджених злочинців, була встановлена негативна кореляція між показниками прагнення до домінування й показниками страху бути відкинутим ($r = -0,535$ при $p \leq 0,01$). Таким чином, установлено, що прагнення

до домінування, як метод соціально-психологічної адаптації в ув'язнених під варту вперше, пов'язане зі зниженням страху стати знедоленим. Інакше кажучи, страх бути знедоленим, пропадає зі збільшенням ступеня домінування в новому суспільстві.

А вивчення взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації та потреби у встановленні позитивних відносин з людьми у неодноразово засуджених, показало, що була встановлена негативна кореляція показників страху бути знедоленим і рівня загальної соціально-психологічної адаптації ($r = -0,517$ при $p \leq 0,05$) та показників страху бути знедоленим і загальною інтернальністю ($r = -0,486$ при $p \leq 0,05$).

Дослідження взаємозв'язку особистісних і групових базових потреб та показників соціально-психологічної адаптації рецидивних засуджених злочинців відображено в таблиці 3.

Таблиця 3

Взаємозв'язок базових потреб та соціально-психологічної адаптації
неодноразово засуджених злочинців (r)

Шкали соціально-психологічної адаптації	Особистісні та групові базові потреби				
	матеріальні	в безпеці	соціальні	в визнанні	в самовизначенні
Адаптація	0,196	0,421	-0,024	0,434	-0,157
Самоприйняття	-0,165	0,352	-0,066	0,083	-0,223
Прийняття інших	-0,347	0,35	-0,27	-0,047	-0,307
Емоційний комфорт	-0,531*	0,352	-0,187	-0,133	-0,203
Інтернальність	0,21	-0,18	-0,018	0,128	0,277
Прагнення до домінування	0,142	-0,204	0,41	0,258	0,257

Примітка: $p \leq 0,01$ *

Вивчення взаємозв'язку соціально - психологічної адаптації й рівня базових потреб неодноразово засуджених злочинців виявило негативну кореляцію між показниками емоційного комфорту та рівнем матеріальних потреб ($r = -0,531$ при $p \leq 0,01$). Таким чином, існує зв'язок між негативним емоційним комфортом і рівнем матеріального стану в неодноразово ув'язнених під варту. Для тих, хто добре

знайом з особливостями пенітенціарної системи, вважають, що саме відсутність матеріальної форми взаємодії найбільше заважає ефективно адаптуватися в соціальному плані, тому й приводить до емоційного дискомфорту.

Результати взаємозв'язку комунікативної орієнтації та показників соціально-психологічної адаптації неодноразово засуджених злочинців представлено в таблиці 4.

У ході вивчення взаємозв'язку комунікативної орієнтації та соціально-психологічної адаптації неодноразово засуджених ув'язнених, була встановлена негативна кореляція між показниками прийняття інших і показниками орієнтації на адекватність сприйняття й розуміння партнера ($r = -0,557$ при $p \leq 0,01$).

Таблиця 4

Взаємозв'язок комунікативних орієнтацій та соціально-психологічної адаптації неодноразово засуджених (r)

Шкали соціально-психологічної адаптації	Комунікативні комунікації		
	Орієнтація на прийняття партнера	Орієнтація на адекватність сприйняття та розуміння партнера	Орієнтація на досягнення компромісу
Адаптація	-0,169	-0,163	-0,016
Самоприйняття	-0,185	0,043	-0,213
Прийняття інших	-0,059	-0,557*	0,036
Емоційний комфорт	-0,152	-0,339	0,023
Інтернальність	-0,112	0,359	-0,018
Прагнення до домінування	-0,042	-0,391	0,055

Примітка: $p \leq 0,01$ *

Таким чином, показники прагнення до адекватного сприйняття й розуміння партнера, у процесі комунікативної діяльності негативно впливають на показники прийняття інших, у процесі соціально-психологічної адаптації ув'язнених, які скоїли рецидивний злочин. Відносно взаємозв'язків базових потреб, комунікативних

орієнтацій з соціально-психологічною адаптацією у засуджених вперше не було зареєстровано достовірних кореляційних зв'язків.

Висновки. В групі злочинців які були засуджені вперше встановлено, що переслідування цілей, спрямованих на задоволення особистісних потреб і домагань у взаємодії зі сторонніми людьми обумовлює конфліктність і утруднення в міжособистісній адаптації. Можливо, в ув'язнених під варту вперше, ще не сформувався механізм ефективного вибору стратегії соціально-психологічної адаптації, а прагнення до домінування, тими методами, які успішно спрацювали б на волі виявляються не ефективними в новому середовищі. Таким чином, можна припустити, що реалізація особистісних інтересів ув'язнених під варту вперше, відбувається тільки при виборі більш пасивного стилю поведінки в новому соціальному оточенні. Страх бути знедоленим вперше ув'язнених під варту злочинців, пропадає зі збільшенням домінування в новому суспільстві. Можливо, у колонії має місце відсутність сильного негативного тиску на нових лідерів, тобто, в ув'язнених уперше, бажання домінувати в новому соціальному оточенні ще не викликає страху бути знедоленим надалі. (Наскільки дана стратегія успішна, судити неможливо, тому що обрана нами методика описує внутрішнє прагнення людини, а не результати й особистий досвід.)

Відсутність страху бути відкинутим при особистій взаємодії пов'язане із соціально-психологічною адаптацією й прийняттям на себе відповідальності за власну поведінку ув'язнених, які скоїли рецидивне правопорушення. Можливо, великий досвід соціально-психологічної адаптації до умов тюремного ув'язнення впливає на потребу людини у встановленні, збереженні й зміцненні добрих відносин з людьми, а так само додає впевненості при входженні в нові відносини, залишаючи за собою відповідальність за власну поведінку. А відсутність матеріальної форми взаємодії найбільше заважає ефективно адаптуватися та приводить до емоційного дискомфорту. Саме досвід рецидиву привів до замкнутості й закритості від навколишніх, а порушення соціально-психологічних норм взаємодії, придбане в умовах тюремного ув'язнення деформували мотиваційну спрямова-

ність комунікативного процесу. З іншого боку, неодноразові рецидиви можуть бути наслідком саме неадекватності сприйняття навколишніх.

Список літератури

1. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 366 с.
2. Бурлаков В.Н. Уголовное право и личность преступника. – СПб.: Издательский Дом Санкт-Петербургского университета; Издательство юридического факультета СПбГУ, 2006. – 240 с.
3. Щербаков Г.В. Мотивационная сфера осужденных молодежного возраста и ее влияние на адаптацию в исправительном учреждении: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Г.В. Щербаков / Рязань, 2002. – 25 с.